

AVRUPA TOPLULUĞU'NUN TEK PAZAR HEDEFİ

Hayriye ATİK*

GİRİŞ

Avrupa Topluluğu, çeşitli girişimler sonunda kurulmuş olan ve günümüzde bir çok alanda ortak faaliyette bulunan üç kuruluşun yerine kullanılan bir isimdir. Bu kuruluşlardan ilki, 18 Nisan 1951 tarihinde kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'dur. Diğer iki kuruluş, 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan antlaşmalarla kurulan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'dur. AKÇT ve AAET'nun sektörel seviyede bir iktisadi birleşme hareketi olmalarına karşılık, AET, genel ekonomik boyutta bir iktisadi birleşmedir. Bu üç Topluluk arasında 1967 yılında yapılan «Birleşme Antlaşması»yla üç Topluluğun Konsey ve Komisyonları, tek Konsey ve Komisyon olacak şekilde birleştirildi. Bu birleşmeden sonra, üç Kuruluş «Avrupa Toplulukları» olarak adlandırıldı. Günümüzde, Avrupa Toplulukları yerine entegrasyonun ulaştığı seviyeyi daha iyi yansıtan «Avrupa Topluluğu» adı kullanılmaktadır.

Gümrük birliği esasına göre kurulan AET'nin amacı, üye ülkeler arasında her türlü engelden arındırılmış bir ortak pazar yaratılmasıdır. AET, 1968 yılında gümrük birliğini gerçekleştirmiş; işgücünün serbest dolaşımı alanında önemli mesafeler katetmiştir. Başlangıçta belirlenen programdan daha hızlı ilerleme sağlanırken, 1970'li yıllarda topluluk ekonomisinde belirgin bir yavaşlama olmuştur. Bu dönemde AT durgunluk sürecine girerken, en büyük rakipleri olan Japonya ve ABD kalkınmalarını sürdürdüler. Ayrıca, bu ülkelere Uzak Doğu'nun yeni sanayi güçleri de katıldı.

Ekonomik durgunluk döneminde, Topluluğun kuruluşunda var olan engeller sürdürülmekle kalınmamış; bunlara yenileri de eklenmiştir. Üye ülkeler, temelde anlaşamadıkları her konuyu, yüzeysel uzlaşmalarla geçiştirmişler veya ertelemişlerdir. AT'nun ekonomik alanda rakipleriyle mücadele edebilmesi, Tek Pazar olarak bütünleşmesine bağlı hale gelmiştir. Tek Pazarın oluşturulması, ortak pazarın işlemini önleyen engellerin kaldırılmasıyla mümkündür.

(*) Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Bu çalışmada ilk olarak, AT'nun Tek Pazar Hedefi'ni belirlemesinde rol oynayan faktörler üzerinde durulmuştur. İkinci olarak, Tek Pazar'la ilgili ekonomik ve hukuki çalışmalar ele alınmıştır. Üçüncü olarak, tarife dışı engeller incelenmiş ve son olarak da, iç bütünleşme yolunda önemli kararları içeren Maastricht Zirvesi hakkında bilgi verilmiştir. Tek Pazar Hedefi doğrultusunda sağlanan gelişmelerle ilgili olarak burada yapılan tesbitler, 1991 yılı itibariyle geçerlidir.

I— TEK PAZAR FİKRİNİN OLUŞMASINDA ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Üye ülkeler arasında oluşturulacak iktisadi birleşmenin türü, Roma Antlaşması'nın ikinci maddesinde belirtilmiştir. Buna göre, üye ülkeler arasındaki iktisadi birleşmenin «ortak pazar» şeklinde olması ve ülkelerin ekonomi politikalarının giderek birbirine yakınlaştırılması öngörülmüştür.

Ülkelerin ekonomi politikalarının birbirine yakınlaştırılması için Antlaşma'da herhangi bir tarih belirlenmemiştir. Bununla beraber, 1970'li yıllarda gelişen bir takım olumsuz şartlar; AT'nun, bir an önce ekonomik ve mali politikaların birbirine yakınlaştırıldığı büyük bir pazar olarak bütünleşmesini zorunlu kılmıştır.

AT'nun Tek Pazar olarak bütünleşmesinde etkili olan faktörlerden başlıcaları; petrol krizi, dünya ekonomisindeki gelişmeler ve piyasalarda ortaya çıkan istikrarsızlıktır.

A) PETROL KRİZİ

1973 yılında ortaya çıkan OPEC Petrol Krizi, Topluluk ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Kriz sonunda oluşan ekonomik bunalım, bir kaç yıllık konjonktürel bir dalgalanma olmaktan çıkıp, uzun dönemli bir resesyona dönüştü. Bu dönemde üye ülkeler, ulusal endüstrilerini korumak amacıyla birbirlerinden yaptıkları ithalatı önleme eğilimine girdiler.

Gümrük birliğinin 1968 yılında sağlanması, üye ülkeler arasında ki ithalatın, tarife dışı engellerle önlenmesini zorunlu kıldı (1). «Görünmez ticaret engelleri» de denilen bu engeller, gümrükler ve kotarlardan daha etkili olabilir. Çünkü, gümrük ve kota ithalatı durdurmaz; yalnızca miktarını azaltır. Oysa, örneğin farklı bir standart ticareti tamamen engelleyebilir.

(1) Tarife dışı engeller; üye ülkelerin aralarındaki ticareti önlemek amacıyla gündeme getirdikleri farklı standartları, vergileri ve bunlara bağlı olan sınır kontrollerini ifade etmektedir.

Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, Topluluk-içi ticaret yüksek oranlarda artmıştır. 1958 yılında 6.8 Milyar Dolar olan Topluluk-içi ticaret hacmi, 1972 yılında 55.9 Milyar Dolar'a ulaşarak; %824 oranında artmıştır. Tarife dışı engellerin gündeme gelmesinden sonra bu artış yavaşlamış; 1973 - 1983 döneminde % 302 oranında gerçekleşmiştir (2).

Tek Pazar Programı'nın temel hedefi, petrol krizi sonunda gündeme gelen tarife dışı engellerin kaldırılmasıdır.

B) DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ GELİŞMELER

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin elde ettiği ticari, teknolojik ve ekonomik üstünlük; son yıllarda Japonya'nın gelişmesi ile büyük ölçüde gerilemiştir. Bu nedenle, daha önceden sadece ABD'nin rekabeti karşısında kalan Topluluk ülkeleri, şimdi hem ABD hem de Japonya'nın rekabeti ile karşılaşmaktadırlar.

Tablo : 1

ABD, Japonya ve AT'da 1980-1987 Yılları Arasında Bazı Ekonomik Büyüklüklerde Ortaya Çıkan Artışlar. -% olarak-

Ekonomik Büyüklükler	ABD	Japonya	AT
GSYİH	19	27	17
İstihdam	14	6	-0.5
Yatırım	30	31	4
Verimlilik	29	29	24

KAYNAK : Dick Taverne «The View from Outside», Euromoney, Sept. 1988, Special Supplement, s. 14'deki rakamlardan yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 1'deki rakamlar incelenirse, istihdam artış oranı dışında, ele alınan ekonomik kriterlerin tümünde Japonya'nın ABD'den önde olduğu görülür. AT, ele alınan ekonomik kriterlerin tümünde ABD ve Japonya'nın gerisindedir.

Ele alınan dönemde Topluluk'taki yatırım artış oranı, % 4 olarak gerçekleşmiştir. Yatırım artış oranının Japonya ve ABD'ye göre düşük olması, GSYİH ve istihdam artış oranlarının da düşük olmasına yol açmıştır. Söz konusu dönemde istihdam artışı sağlanamamış, aksine istihdamda düşme olmuştur.

- (2) Buradaki oranlar, Topluluk-içi ithalat ya da ihracat veya her ikisinin toplamı açısından hesaplanabilir. Yukarıdaki oranlar; Topluluk-içi ithalata dayanarak hesaplanmıştır. Kaynak: Commission of the European Communities (CEC), Eurostat, **Basic Statistics of the Community**, Değişik yıllar.

1980-87 yılları arasında, ABD ve Japonya'da % 29 olarak gerçekleştirilen verimlilik artışı, AT'nda % 24'tür. Maliyet ve verimlilik birbirinin tersi kavramlardır. Bu nedenle, verimlilik artış oranının düşük olması; maliyetlerin yüksek olması anlamına gelmektedir.

AT'nda verimliliğin diğer ülkelerdeki kadar artmaması, teknolojik ilerleme sağlayacak araştırmaların yetersiz olmasından kaynaklanmıyor. Çünkü, Topluluk ülkelerinin araştırma-geliştirme faaliyetleri için yaptıkları harcamalar, Japonya'daki bu tür harcamalara eşittir. Bununla beraber, Topluluk'taki her ülke ayrı ayrı faaliyette bulunduğu için ortaya daha küçük bir nihai ürün çıkmaktadır.

Sonuç olarak; AT, ekonomik alanda ABD ve Japonya'nın gerisindedir. Topluluğun eski ekonomik gücünü yeniden kazanması, her türlü engelden arındırılmış büyük bir pazar olarak bütünleşmesine bağlıdır.

C) PİYASALARDA ORTAYA ÇIKAN İSTİKRARSIZLIK

Son yıllarda bazı malların talebinde ortaya çıkan azalmalar, ülkeleri, tamamen iç pazara bağlı kalmaktan uzaklaştırmıştır. Şu anda, Topluluğun 12 ülkesi 12 ayrı pazar konumundadır. Bunların içinde en büyük pazar olan Almanya bile Japon pazarının dörtte biri büyüklüğündedir.

Üye ülkeler arasında her türlü engelden arındırılmış büyük bir pazarın bulunmaması, ABD ve Japonya'nın, iç ve dış piyasalarda Topluluğa karşı sürdürdükleri rekabeti güçlendirmiştir. AT, dünya ticaretinde yavaş gelişen sektörlerdeki pazar payını korumasına karşın; hızlı gelişen sektörlerdeki payını koruyamamıştır. Elektronik donatım, iletişim teknolojisi, kimyasal maddeler ve ilaçlar bunlardan en belirgin olanlarıdır (3) .

AT, ABD ve Japonya karşısında iç piyasasını da koruyamamıştır. Tablo 2'de görüldüğü üzere, Amerikan ve Japon mamül mallar ihracatının Topluluk-içi ticarete oranı sürekli yükselmektedir.

Bölünmüş piyasaların bütünleştirilmesinin, Topluluk, ekonomisine hız kazandırabileceği açıktır. Piyasanın genişliği, bilindiği gibi «satın-alma gücü» ile ölçülür. Bu ise, kişi sayısı kadar kişi başına milli gelir payına da bağlıdır. Ancak, söz konusu ülkelerde kişi başına milli gelir payı yakın büyüklüklerde olduğundan, kişi sayısı önem kazanmaktadır. Avrupa Tek Pazarı gerçekleşirse, 320 milyonluk nüfus için büyük ölçekte üretim yapılacak ve büyük ölçekli üretimin sağlayacağı avantajlardan faydalanılarak ABD ve Japonya ile rekabet edilebilecektir.

(3) Geniş bilgi için bkz.: Dick Taverne «The View from Outside», **Euromoney**, Sept. 1988, Special Supplement, s. 14.

Tablo : 2

ABD ve Japonya'nın Topluluğa Yaptıkları İhracatın Topluluk-içi Ticarete Payı

Yıllar	Japonya/AT (%)	ABD/AT (%)	Topluluk-içi tic. (Milyar \$)
1973	4.9	13.5	79.12
1979	6.0	13.9	213.90
1984	9.7	17.3	199.05

KAYNAK : Japonya ve ABD ile ilgili veriler : United Nations, **Handbook of International Trade and Development Statistics**. 1980, 1985. Topluluk - içi ticaret : CEC. Eurostat, **Basic Statistics of the Community**, değişik yıllar.

II. TEK PAZARLA İLGİLİ EKONOMİK VE HUKUKİ ÇALIŞMALAR

Tek Pazar hedefi, çeşitli araştırma ve analizlere dayanarak belirlenmiştir. Bu konudaki çalışmalar, ekonomik ve hukuki olmak üzere iki gruba ayrılabilir.

Yukarıda da açıkladığımız gibi, Tek Pazar'ı oluşturma kararında ekonomik nedenler oldukça önemli bir rol oynamıştır. Tek Pazar'la ilgili ekonomik analizlerden en önemlisi, «Cecchini Raporu»dur.

Tek Pazar hedefi, Roma Antlaşması'nın günün şartlarına uydu- rulmasını zorunlu kılmış; bu nedenle hukuki bir belge olan «Avrupa Tek Senedi» hazırlanmıştır. Tek Pazar'la ilgili başka bir çalışma, Top- luluk üyesi ülkelerin farklı uygulamaları arasında uyum sağlanması amacıyla hazırlanan «Beyaz Rapor»dur.

Burada sırasıyla; Beyaz Rapor, Avrupa Tek Senedi, Cecchini Ra- poru incelenecektir.

A) BEYAZ RAPOR

Beyaz Rapor, 14 Haziran 1985 tarihinde yayınlanmıştır. Rapor AT'nun Tek Pazar doğrultusunda kaldırmayı planladığı tarife dışı en- geller ve bunlarla ilgili tekliflerden oluşmaktadır. Rapor'da yer alan teklif sayısı 300 olmakla beraber; önemini kaybeden tekliflerin çıkarılması sonucu bu sayı 279'a inmiştir.

Tarife dışı engeller, Rapor'da üç grup altında ele alınmıştır.

- Fiziki engeller
- Teknik engeller
- Mali engeller

Bu üç grup altında toplanan engeller, ayrıntılı olarak şu gruplara ayrılabilir.

- Sınır kontrolleri
- Yerleşme hakkı ve kişilerin dolaşımındaki sınırlamalar
- Dolaylı vergilendirme sistemlerindeki değişiklikler
- İş dünyası ile ilgili ortak hukuki bir çalışmanın eksikliği
- Sermaye hareketlerindeki kontroller
- Hizmetlere ilişkin farklı düzenlemeler
- Standartlar ve ürün düzenlemeleri bakımından farklılıklar

B) AVRUPA TEK SENEDİ

Topluluğu kuran Roma Antlaşması, çeşitli açılardan zamanın erozyonuna uğramış, genişleyen Topluluğun sağlıklı işlemesini engellemeye başlamıştı. Roma Antlaşması, Avrupa Tek Senedi'nde düzenlenen maddelerle Topluluğun ihtiyaçlarına uygun hale getirilmiştir. Tek Senet, 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Tek Senet'te yer alan düzenlemelerle, Roma Antlaşması'nda yapılan değişiklikler şunlardır.

- Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri artırılmıştır.
- Oy birliği ilkesinin zorunlu olduğu bazı konsey kararlarında nitelikli çoğunluk ilkesi benimsenmiştir.
- Tek Pazar'ın oluşturulabilmesi için Roma Antlaşması'na bazı maddeler eklenmiştir.

1— Avrupa Parlamentosu'nun Yetkilerinin Artırılması

Tek Senet, Parlamento'nun Konsey üzerindeki yetkilerini artırmıştır. Buna göre, Konsey bazı konularda Parlamento ile iş birliği içinde bulunacak, bazı konularda ise, Parlamento'nun onayını alacaktır.

Parlamento'nun işbirliği içinde bulunması gereken konulardan biri, işçilerin serbest dolaşımının sağlanmasıdır. Parlamento'nun onayını gerektiren konu ise, tam üyelik başvurusudur. Buna göre, tam üyeliğe başvuran devletlerin kabulü için Konsey kararından önce, Parlamento, mutlak çoğunluk ile üyeliği onaylamalıdır (4).

2— Bazı Konsey Kararlarında Nitelikli Çoğunluk İlkesinin Kabul Edilmesi

AT'nun en önemli karar organı Konsey'dir. Tek Senet'in yürürlüğe girmesinden önce, Konsey kararları basit çoğunlukla ya da oy birliği

(4) Mutlak çoğunluk, 518 üyeden 260'ının oyu ile sağlanmaktadır.

ği ile alınmaktaydı. Oy birliği ilkesi, Topluluk genişledikçe 12 ülke için güçlükler doğurmuş; nitelikli çoğunluk ilkesine kayma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Nitelikli çoğunluk ilkesi, üye ülkelere ekonomik ve politik ağırlıklarına göre tahsis edilen oyları ifade eder. Konsey'de ülkelerin oylarının ağırlığı şöyle tesbit edilmiştir. Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere = 10, İspanya = 8, Hollanda, Belçika, Yunanistan, Portekiz = 5, İrlanda, Danimarka = 3, Lüksemburg = 2. Bu sisteme göre nitelikli çoğunluk, toplam 76 oydan 54'üne eşittir.

Nitelikli çoğunluk, bazı istisnalar dışında oy birliği ilkesinin yerini almıştır. Şu anda, Konsey kararlarında oy birliği şartının geçerli olduğu konular şunlardır (5):

- Mali hükümler
- Kişilerin serbest dolaşımı
- İstihdam edilenlerin hak ve çıkarları.

Topluluk üyelerinin 12'ye yükselmesi karşısında bu yola gidilmesi yerindedir. Ancak, nitelikli çoğunluğu sağlamak bile kolay değildir. Çünkü oylarının ağırlığı en fazla olan dört ülkenin anlaşması halinde karar alınması güçtür (6).

3— Tek Pazar'ın Oluşturulabilmesi İçin Roma Antlaşması'na Eklenen Maddeler

Tek Senedin 13, 14 ve 15. maddeleri, Tek Pazar'ın tanımının yapıldığı ve bu pazarın kuruluşu ile ilgili prensiplerin düzenlendiği maddelerdir. Bunlar sırasıyla şöyledir.

Tek senedin 13. maddesinde; Topluluğun amacının, 31 Aralık 1992 tarihinde sona erecek dönem içinde Tek Pazar'ın aşamalı olarak kuruluşunu sağlamak olduğu ifade edilmiş ve Tek Pazar'ın «mal ve hizmetlerin, insangücü ve sermayenin serbest dolaşıma kavuşturulduğu, iç sınırlardan arındırılmış bir alan» olduğu şeklinde bir tanım yapılmıştır.

Tek Senedin 14 ve 15. maddelerinde, Komisyon'dan belirli tarihlerden önce, bu tarihlere kadar olan gelişmeler hakkında Konsey'e rapor sunması istenmiştir.

(5) Single European Act, Md; 100 A/2, 1987.

(6) Bu konuda bkz.: Ivor Richard «How to make the most of the Community», Euromoney, Sept. 1988, Special Supplement, s. 26-28.

C) CECCHİNİ RAPORU

Tarife dışı engellerin kaldırılması ve üye ülkelerin iç pazara yönelik direktiflere uymaları halinde elde edilecek ekonomik kazançlar, ayrıntılı biçimde Paola Cecchini tarafından hesaplanmıştır.

Tek Pazar'ın oluşturulmasından beklenen kazançlar, bütünleşmiş bir pazarın üreticiler ve tüketiciler üzerindeki etkileri bakımından da makro ekonomik analiz kullanılmak suretiyle yapılmıştır (7).

1— Mikro Ekonomik Analiz Sonuçları

İç pazarın üreticiler ve tüketiciler üzerindeki etkileri; ticareti sınırlayan engellerin kaldırılması, üretimi sınırlayan engellerin kaldırılması, ölçek ekonomileri ve rekabetin yoğunlaşması olmak üzere dört açıdan incelenmiştir.

Tablo 3'de görüldüğü üzere, mikro ekonomik analize göre en fazla kazanç, üretimi etkileyen engellerin kaldırılması sayesinde elde edilecektir. Üretimi etkileyen engeller, daha sonra «Teknik engeller» kısmında incelenecektir.

320 milyonluk nüfus için büyük çapta üretim yapılması, ölçek ekonomilerine yol açacaktır. Ölçek ekonomilerinden elde edilecek kazançlar, ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo : 3
Tek Pazar'dan Beklenen Kazançlar

	Milyar ECU	Topluluk GSYİH'sının Yüzdesi
Ticareti Etkileyen Engellerin Kaldırılması	8-9	0.2-0.3
Üretimi Etkileyen Engellerin Kaldırılması	57-71	2.0-2.4
Ölçek Ekonomileri	61	2.1
Artan Rekabete Bağlı Kazanç	46	1.6

KAYNAK : CEC, Europe Without Frontiers - Completing the Internal Market, 2nd ed. Luxembourg : 1988, s. 13.

(7) Cecchini Raporu, Komisyon tarafından yayınlanmıştır. CEC, Research on the Cost of Non Europe, Luxembourg; 1988.

2. Makro Ekonomik Analiz Sonuçları

Makro açıdan beklenen faydalar şunlardır :

a) Hasıla Artışı : 1988 fiyatlarıyla 170-250 Milyar ECU'luk bir hasıla artışı tahmin edilmiştir. Bu Topluluk GSYİH'nin %5 oranında artmasıdır.

b) Tüketici Fiyatlarında Düşme : İç pazarın bütünleştirilmesi, rekabeti artıracaktır. Artan rekabet sonunda maliyetler ve buna bağlı olarak da fiyatlar düşecektir. Yapılan hesaplamalara göre fiyatlar % 6 oranında düşecektir.

c) İstihdam Artışı : İç pazarın bütünleştirilmesi, iki milyon kişiye iş sağlayacaktır.

d) Dış Ticaret Dengesi : Mal ve hizmetlerle ilgili dış ticaret dengesinin Topluluk GSYİH'nin % 1'i oranında iyileşmesi beklenmektedir.

III. TARİFE DIŞI ENGELLER

Tarife dışı engeller; Topluluk üyesi ülkelerin, aralarındaki ticareti önlemek amacıyla uygulamaya koydukları farklı standart ve mevzuatlardır.

Tarife dışı engeller, fiziki, teknik ve mali olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır.

A) FİZİKİ ENGELLER

Fiziki engeller, üye ülkeler arasındaki iç sınırlardan geçişlerde mallara ve insanlara uygulanan kontrollerdir.

1— İnsanlara Uygulanan Fiziki Engeller

Bu gruba giren engeller, üye ülkeler arasındaki iç sınırlarda uygulanan gümrük kontrolleri, pasaport kontrolleri ve bagaj kontrollerinden oluşur. Bu kontrollerin kaldırılması için çeşitli hedefler belirlenmiş; hedefler doğrultusunda bazı uygulamalar başlatılmıştır.

a) Hedefler

İnsanlara uygulanan sınır kontrollerinin kaldırılması için üç hedef belirlendi.

i.) Üye ülkeler arasındaki sınır kontrolleri, önce iyice gevşetilir sonuçta kaldırılırken; Topluluğun dış sınırlarında giderek daha fazla sıkılaştırılmalıdır. Bu durum, üçüncü ülke vatandaşları ve bu konumda Türk vatandaşları için yeni engeller anlamını taşımaktadır.

ii.) Suçlular, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile terörizm gibi sorunlar için ortak yaklaşımlar kabul edilmelidir. Bu bağlamda, üye ülkelerin polis ve güvenlik güçleri arasında sıkı bir bilgi alış-verişi yapılması zorunludur. Bu işbirliği, belli ölçülerde Topluluk üyesi olmayan bazı komşu ülkelerle de gerçekleştirilmelidir.

iii.) Üçüncü ülkelerin vatandaşlarının, sadece Topluluğa girişte değil, üye ülkeler arasında dolaşımı için de ortak politikalar oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

b) Hedefler Doğrultusunda Başlatılan Uygulamalar

Bu konuda yapılanların en önemlisi, 1 Ocak 1985 tarihinde «Avrupa Pasaportu» nun yürürlüğe konmasıdır. Böylece, Topluluk vatandaşları üye ülkelere giriş-çıkışlarda önemli bir kolaylığa kavuştular.

İkinci çalışma, sınır kavramının psikolojik etkilerini gidermek amacıyla, 1 Ocak 1988 tarihinden itibaren «Gümrük» kelimesi taşıyan sınır levhalarının kaldırılmasıdır. Buna benzer başka bir uygulama, üye ülkelerin sınırlarında, Topluluk vatandaşları için özel giriş-çıkış noktalarının oluşturulmasıdır.

2— Mallara Uygulanan Fiziki Engeller

Üye ülkeler arası sınırlarda mallara uygulanan kontroller, Topluluğun bölünmüş piyasalardan oluştuğunun en somut göstergesidir. Sınır kontrolleri sırasında malların bekletilmesi, boşaltılıp yüklenmesi, gerekli belgelerin düzenlenmesi maliyetleri artırmaktadır. Bu nedenle, sınır kontrolleri sadece fiziksel bir engel değil, fakat aynı zamanda önemli bir ekonomik engeldir (8).

Mallarla ilgili kontroller, çeşitli sebeplere dayanılarak sürdürülmektedir. Şimdi, sınır kontrollerini haklı kılan sebepleri ve bu konuda yapılanları inceleyelim.

a) Sınır Kontrollerini Haklı Kılan Sebepler

i.) Sağlık kontrolleri : Üye ülkelerin ulusal sağlık standartlarındaki farklılıklar, bitki ve hayvan sağlığının iç sınırlarda kontrol edilmesine yol açmaktadır. Bu konuda bir uyumlaştırma programı başlatıldığı halde, başarı sağlanamamıştır.

---

(8) CEC, *Europe Without Frontiers-Completing the Internal Market*, Luxembourg; 1988, s. 29.

ii.) İstatistiki Bilgi Toplama : Üye ülkeler arasındaki mal hareketlerine ait bilgiler, iç sınırlardaki gümrük bürolarında izlenmektedir. Mal hareketlerini takip edecek başka bir yöntem bulunursa, sınır kontrolleri ortadan kalkacaktır.

iii.) Ulaşım İlgili Kontroller : Bu tür kontroller iki amaçla yapılmaktadır. Bunların ilki, kullanılan araçların güvenlik denetimidir. Topluluk çapında ortak güvenlik standartları kabul edildiğinde, bu gruba giren denetimler ortadan kalkacaktır.

Ulaşım ile ilgili kontrollerin ikinci amacı, Topluluk içi taşımada her üye devletin kendi taşımacılık şirketlerinin yanı sıra, diğer Topluluk şirketlerinin yapabilecekleri sefer sayısını da kotalara bağlamış olması ve sayıların dikkatle denetlenmesidir.

b) Kontrollerin Kaldırılması Amacıyla Yapılanlar

Bu konuda yapılanların en önemlisi, 1 Aralık 1985 tarihinde kabul edilen «Tek İdari Belge» nin kullanımı ile ilgili tedbirlerdir. Tek İdari Belge, 1 Ocak 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Belge, malların yüklenmesinden Topluluk içinde taşınmasına ve tüketiciye arzına kadar tüm aşamalarda kullanılan 70'e yakın belgenin yerini almıştır. Bu belgenin kullanımı ile kırtasiyecilik büyük ölçüde önlenmiştir.

B) TEKNİK ENGELLER

Sınır kontrollerinin kaldırılması, tek başına gerçek bir ortak pazarın oluşturulması için yeterli değildir. Bu engeller kaldırılrsa bile, üye ülkelerin kabul ettiği farklı standartlar ve normlar; malların, hizmetlerin ve sermayenin üye ülkeler arasında dolaşımını önlemektedir. Üye ülkelere göre farklılık gösteren standart ve mevzuatlar, teknik engeller olarak adlandırılmaktadır.

Teknik engeller üç gruba ayrılabilir.

- Mallara uygulanan teknik engeller
- İşgücü ve hizmetlere uygulanan engeller
- Sermayenin serbest dolaşımını önleyen engeller

1— Mallara Uygulanan Teknik Engeller

Bu gruba giren engeller, üretim ve pazarlama standartlarının üye ülkeler arasında farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Ulusal sağlık, iş güvenliği, tüketicinin korunması gibi çeşitli sebeplerle her ülke kurallar oluşturmaktadır. Ülkeler bu kuralları ken-

dilerine göre en uygun ölçütlerde belirlemektedirler. Bununla beraber, ölçütlerdeki farklılıklar, mal ticaretinde engellere yol açmaktadır.

Mallarla ilgili teknik engellerin ortaya çıkardığı en önemli problem, sanayi ürünlerinde ortak pazar oluşumunun önlenmesidir (9). AT, yüksek teknoloji ürünlerinde ABD ve Japonya ile rekabet edememektedir. Bunun en önemli nedeni, ölçek ekonomilerinin yokluğudur. Eğer teknik engeller kaldırılırsa, büyük çapta üretim yapılacak ve ölçek ekonomilerinden yararlanılacaktır.

2— İşgücü ve Hizmetlere Uygulanan Teknik Engeller

İşgücünün ve hizmetler olarak adlandırılan serbest meslek sahiplerinin dolaşımındaki engeller birbirinden farklıdır.

a) İşgücünün Serbest Dolaşımındaki Engeller :

İşgücünün serbest dolaşımı, 1968 yılında yapılan hukuki düzenlemelerle sağlanmıştır. Bununla beraber, uygulamada işgücünün serbest dolaşımını sınırlayan engeller vardır. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir.

a) İşgücünün Serbest Dolaşımındaki Engeller :

İşgücünün serbest dolaşımı, 1968 yılında yapılan hukuki düzenlemelerle sağlanmıştır. Bununla beraber, uygulamada işgücünün serbest dolaşımını sınırlayan engeller vardır. Bunlar, şu şekilde sıralanabilir.

Roma Antlaşması'nın 48. maddesinde yer alan, işçilerin serbest dolaşımı hakkının kamu kuruluşlarındaki işlere uygulanamaması hükmü, üye ülkelerin keyfi yorumlarına yol açmıştır.

Yine 48. maddede «işçilerin serbest dolaşım haklarına kamu düzeni, kamu güvenliği nedenleriyle sınırlamalar getirilebilir» denmiştir. Bu hüküm de, keyfi yorumlar nedeniyle serbest dolaşımı önlemektedir.

b) Hizmetlerin Serbest Dolaşımına Uygulanan Engeller

Mesleki nitelikler, üye ülkelerde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu durum, hizmetlerin serbest dolaşımını önlemektedir.

(9) Barbaros İnci, «Topluluk İçi Ticaret Üzerindeki Teknik Engellerin Kaldırılması», **IKV Dergisi**, Sayı: 71, Eylül 1989, s. 8.

Hizmet edimi alanında çok az ilerleme kaydedilebilmiştir. En büyük gelişme, sağlık sektöründe olmuştur. Doktorlar, hemşireler ve diğer sağlık personelinin temel eğitimi uyumlaştırılmıştır. Böylece, bu kişilere diğer ülkelerde yerleşme hakkı sağlanmıştır.

3— Sermayenin Serbest Dolaşımına Uygulanan Engeller

Sermayenin serbest dolaşımından kastedilen, marjinal getirisinin yüksek olduğu sektörlere akmasıdır.

Toplulukta sermayenin marjinal getirisinin yüksek olduğu alanlar, genellikle sübvansiyonlarla desteklenen sektörlerdir. Bu durumda sermaye, belirli sektörleri sübvansiyonlarla koruyan ülkelere akacaktır.

Bu açıklamalardan ortaya çıkan sonuç, Toplulukta sermayenin serbest dolaşımından beklenen faydanın gerçekleşmemesidir. Çünkü sermaye, gerçekten marjinal getirisinin yüksek olduğu alanlara yönelmemiş; sübvansiyonlarla korunan sektörlerle kaymıştır. Buna göre, sermayenin serbest dolaşımı, üye ülkelerin korumacı olmayan politikalar izlemelerine bağlıdır.

C) MALİ ENGELLER

Her ekonomi, dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşan bir mali yapıya sahiptir. Bu vergilerde konu, matrah, oran, istisna ve muafiyet açılarından büyük farklılıklar görülebilir.

Mali engeller; üye ülkeler arasında ticarete konu olan malların sınırlarda tâbi olduğu vergi kontrolleri (vergi sınırları) ile ortak pazarın işleyebilmesi için gerekli serbest rekabet ortamını bozan tüm dolaylı vergileri ifade etmektedir. Vergi sınırları iki temel amaca hizmet ederler.

— Malların iç sınırlardan geçişi sırasında elde edilen vergi gelirin ilgili ülkeye gitmesini sağlarlar.

— Vergi dolandırıcılığı ve kaçakçılıkla mücadelede etkili olurlar.

Vergi sınırları, Toplulukta uygulanan vergilendirme sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu sisteme göre, verginin malın tüketileceği ülkede kalması gerekir. Bu durumda, ihracattan vergi iadesi ve ithalattan vergi alınması için sınır kontrolleri önemli bir rol üstleniyor. Ay-

nı husus, kaçakçılıkla mücadele için de geçerlidir. Sınır kontrolleri olmasaydı tüketiciler, daha düşük vergi uygulanan ülkelerden yaptıkları ithalatı kendi ülkelerine sokmaya çalışırlardı.

Şimdi, sırasıyla dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasına duyulan ihtiyacı ve dolaylı vergilerin uyumlaştırılması amacıyla kabul edilen yaklaşımı inceleyelim.

1— Dolaylı Vergilerin Uyumlaştırılmasına Duyulan İhtiyaç

Vergiler, ekonomi üzerinde doğrudan ya da dolaylı yollarla çok yönlü etkiler yaratır. Bunlar içinden konumuz açısından önemli olan, uluslararası mal ticareti üzerindeki etkileridir. Bu durum, Topluluk çapında «Vergi Uyumlaştırılması», «Vergi Yakınlaştırması» gibi konuları gündeme getirmiştir.

Uluslararası mal ticaretini etkilemeleri bakımından, dolaylı vergilerle dolaysız vergiler arasında bir ayırım yapmak gerekir. Dolaylı vergiler, üzerine konuldukları mal ya da hizmetin fiyatını artırır. Buna karşılık, dolaysız vergilerin yalnızca üretim unsurlarının gelirlerinde azalmaya yol açtığı, fiyatlara yansımadağı kabul edilir (10). Dolaylı vergiler, fiyatlar üzerindeki bu etkileri nedeniyle Topluluk-içi ticarette rekabet şartlarını önemli ölçüde etkilerler. İç pazarda rekabet şartlarının korunması, dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasını zorunlu kılmıştır.

Dolaylı vergilerin mal ticareti üzerindeki etkilerini bir örnekle açıklayalım : AT'nda dolaylı vergilerle ilgili olarak, «varış yeri ilkesi» kabul edilmiştir. Buna göre, mallara tüketildikleri ülkenin vergi oranları uygulanmaktadır. Bu ilkenin ortaya çıkardığı güçlük iki ülke ele alınarak açıklanabilir. A ve B ülkelerinin aralarında bir gümrük birliği oluşturduklarını kabul edelim. Bu ülkelerde X malı maliyeti, sırasıyla 50 ve 60 \$ olsun. A ülkesinde % 10 oranlı KDV'ye karşılık. B ülkesindeki oran % 20. Bu durumda daha düşük maliyetli üreticilerin bulunduğu A ülkesinde, X malı satış fiyatı 55 \$ olur. Bu malı A'dan ithal edecek B ülkesindeki fiyat ise, % 20 KDV ile beraber 60 \$. Eğer A ve B ülkeleri komşu iseler, A'ya yakın yerde oturan B ülkesi vatandaşları bu malı piyasadan 60 \$'a almak yerine A ülkesine geçip 55 \$'a alabilirler. Bunun sonucunda, X malının A ülkesindeki satışları artar; B ülkesindeki satışları azalır. Eğer iki ülkedeki KDV oranları birbirine eşit olsaydı böyle bir sonuç ortaya çıkmayacaktı.

(10) Mualla Öncel, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Vergi Uyumlaştırması, Ankara; ATAUM, 1988, s. 714.

AT'nda uygulanan dolaylı vergiler, KDV ve Özel tüketim vergileridir. Özel tüketim vergileri, tütün, bira, şarap, diğer alkollü içki-lerle petrol ürünlerinden alınmaktadır.

1982 yılında KDV'nin 10 üye ülkenin GSYİH'sındaki payı % 7.05; özel tüketim vergilerinin payı ise, %3.63'dur (11). KDV nin üye ülke-lerin GSYİH'larında daha fazla paya sahip olması, vergi uyumlaştırma-sında KDV'ye daha fazla ağırlık verilmesine yol açtı. Bununla beraber, KDV oranlarının uyumlaştırılması çabaları, özel tüketim vergileri için de sürdürülmelidir.

2— Dolaylı Vergilerin Uyumlaştırılmasında Kabul Edilen Yaklaşım

Tek Pazar hedefi doğrultusunda yapılan çalışmalarda, dolaylı ver-gilerle ilgili üç değişiklik önerilmiştir.

— AT'nda KDV oranlarının iki grupta standart hale getirilmesi,
— KDV oranlarının yanısıra özel tüketim vergilerinde de tam bir uyumlaştırma sağlanması,

— Üye devletler arasında yeni bir kliring sisteminin kurulması.

İlk değişiklik gereğince, mallar iki gruba ayrılmış ve birinci gru-ba lüks mallarla zorunlu tüketim malı dışındaki tüm mal ve hizmet-ler dahil edilmiştir. İkinci grupta, yiyecek, içecek, ilaç ve ulaşım hiz-metleri gibi zorunlu mal ve hizmetler yer almaktadır.

Birinci gruptaki mallara % 14 ile % 20; ikinci gruptaki mallara ise, % 4 ile % 9 arasında KDV uygulanması önerilmiştir.

Kliring sisteminin kurulmasından beklenen temel fayda, vergi ge-lirlerinin üye ülkeler arasında daha adil dağıtılmasıdır. Sistemin işle-yişinde bir merkezi hesap açılacak; üye devletlerden gelen Topluluk-içi ticaretle ilgili ithalat ve ihracat rakamları bu hesapta toplanacak-tır. Üye devletlerin yaptıkları ithalat ve ihracat sonucu hesaplanan net rakamlara göre, ilgili dönemde merkezi hesaba karşı alacaklı ya da borçlu olmaları durumu ortaya çıkacaktır. Sonuç olarak, KDV bir tüketim vergisi olduğundan net ithalatçı ülkelere hesaptan ödeme ya-pılacak, net ihracatçı ülkeler ise, hesaba ödeme yapacaklardır.

Komisyon'un dolaylı vergilerle ilgili bu önerileri, «Varış yeri il-kesi» ne dayanmaktadır. Bazı iktisatçılar, «Çıkış yeri ilkesi» ne dö-

(11) CEC, *Completing The Internal Market-White Paper from the Commission to the European Council*, 1985, s. 47, Tablo 1'den alınmıştır.

nülmesinin daha uygun olacağını belirtiyorlar (12). Çıkış yeri ilkesi, malların üretildikleri ülkenin vergi oranına tâbi olmasını ifade etmektedir.

Çıkış yeri ilkesinin uygulanması halinde, ihracattan vergi iadesi yapılmayacak; ithalattan ise vergi alınmayacaktır. Bu durumda, vergi sınırları ortadan kalkacaktır. Bununla beraber, topluluk içi rekabet şartlarının bozulmaması için vergi oranlarının uyumlaştırılması zorunludur.

IV. MAASTRICHT ZİRVESİ

Avrupa Topluluğu, 9-10 Aralık 1991 tarihlerinde Maastricht'de yapılmış olan devlet ve hükümet başkanları zirvesi ile iç bütünleşme yolunda tarihi bir dönüm noktasından geçmiştir.

Zirve'nin hazırlığına ilişkin çalışmalar, 14-15 Aralık 1990 tarihlerinde Roma Zirvesi'nde belirlenmiştir. Bu Zirve'de «Avrupa Birliği» sürecinin daha da hızlanmasını sağlayacak kararlar alınmıştır. Bu kararlar uyarınca tek pazara daha bütünleşmiş bir şekilde ulaşılması amaçlanmıştır.

AT ülkeleri, Zirve'de Ekonomik ve Parasal Birlik Antlaşması (EPBA) imzaladılar; Siyasal Birlik (SB) ile ilgili de kararlar aldılar.

A) EKONOMİK VE PARASAL BİRLİK ANTLAŞMASI

EPBA, Siyasal Birlik Antlaşması'na göre daha kolay sonuçlandırılmıştır. EPBA'nda, AT içinde tek para biriminin kullanılması ve tek bir Avrupa Merkez Bankası'nın kurulması öngörülmüştür. Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) için şartlar ve aşamalar belirlenmiştir.

1— Ekonomik ve Parasal Birliğin Şartları

— Herhangi bir üyenin 12 aylık enflasyon ortalamasının, en iyi performans gösteren üç üyenin seviyelerinin en fazla % 1.5 üzerinde olması,

— Herhangi bir üye ülkedeki uzun vadeli faiz hadlerinin 12 aylık bir dönem itibariyle en iyi performans gösteren üç üyenin faiz haddinin en fazla % 2 üzerinde olması,

— Bütçe açıklarının GSMH'nin % 3'ünü, kamu borçlarının ise, GSMH'nin % 60'ının aşmaması,

(12) Marko Bos and Hans Nelson. «Indirect Taxation and the Completion of the Internal Market of the EC, *Journal of Common Market Studies*, Vol. XXVII, No. 1, September 1988, p. 35.

— Son iki yıl itibariyle, üye ülke para kurunun diğer üye ülke kuru karşısında devalüasyona uğramış olması.

Üye ülkelerden birinin bu şartlara uymaması halinde, nitelikli oy çoğunluğu ile Antlaşma'da öngörülen dört müeyyideden biri veya hepsi uygulanabilecektir. Bunlar;

— Üye ülke bonolarının sağlıksız olduğu şeklinde bildiri yayınlanması,

- Avrupa Yatırım Bankası'nın borç vermemesi,
- AT'na faizsiz bir depozito yatırılması,
- Para cezası verilebilecektir.

Zirve sonrasında yapılan çalışmalar; EPB şartlarının, şu anda yalnızca Almanya ve Lüksemburg tarafından yerine getirilebileceğini ortaya koymuştur (13). EPB gerçekleştirilmesi yolunda ülkelerin yoğun çaba harcamaları gerekeceği anlaşılmaktadır.

2— Ekonomik ve Parasal Birliğin Aşamaları

a) İlk aşama, 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamıştır. Bu tarihte, Yunan Drahmi ile Portekiz Eskudosu Avrupa Para Sisteminin dışında kalmış, diğer ülkelerin paraları, sistemin gerektirdiği kur mekanizmasına dahil olmuştur.

b) İkinci aşama, 1 Ocak 1994 tarihinde başlayacaktır. Bu tarihte, 12 ülkenin merkez bankası başkanlarının üye olacakları; ancak başkanı Konsey tarafından ve merkez bankaları dışından katılacak bir Avrupa Para Enstitüsü kurulması öngörülmüştür. Bu aşamada, isteyen üye ülke, döviz rezervlerinin tümünü veya bir bölümünü Avrupa Para Enstitüsü'ne devredebilecektir.

c) Üçüncü aşamaya geçilebilmesi için, Topluluk Komisyonu ve Avrupa Para Enstitüsü tarafından, 31 Aralık 1996 tarihine kadar bir rapor hazırlanması gerekmektedir. Bu rapor, EPB şartlarının yerine getirilip getirilmediğini gösterecektir.

En az yedi ülke, söz konusu şartları yerine getirirse; Topluluk hükümet ve devlet başkanları, üçüncü aşamaya geçilmesini oy birliği ile kararlaştıracaklardır. Bu durumda üçüncü aşama, 1 Ocak 1997 tarihinden itibaren başlayacaktır.

(13) Bkz.: *The Economist*, Cilt 321, Sayı 7737, Aralık 1991, s. 30.

Eğer bu safhada üçüncü aşamaya geçilemeyecek ise, 1998 yılında bu kez basit çoğunluk ile alınacak bir kararla üçüncü aşamaya geçilebilecektir. Üçüncü aşamaya geçilmesi kararı alınır alınmaz, Avrupa Para Enstitüsü'nün yerini alacak Avrupa Merkez Bankası'nın Yönetim Kurulu atanacaktır. Bu işlemin tamamlanmasından sonra, artık bir daha değişmeyecek olan çapraz kurlar tespit edilecek ve ECU bu değer üzerinde milli paraların yerini alacaktır.

B) SİYASİ BİRLİK

Zirve'de SB ile ilgili iki önemli sonuç ortaya çıkmıştır.

1— «Federal» kelimesi, SB ile EPBA metinlerinden çıkartılmıştır. Bu kararın alınmasında İngiltere'nin baskısı etkili olmuştur. Federal kelimesinin yerine, Roma Antlaşması'nda öngörülmüş olduğu üzere «Avrupa halkları arasında daha sıkı birlik yaratılması» ifadesine yer verilmiştir. Bu ifade, AT'nun kuruluşundan beri izlediği ve zirveden sonra yaklaştığı bütünleşme hedefini yansıtmaktadır. Burada gözönünde tutulması gereken nokta, «Avrupa Birliği» üyesi olan ülkelerin egemenliklerini bir üst otoriteye devretmekle beraber, aynı zamanda devredilmiş egemenliğin ortak sahibi olarak kalmalarıdır.

2— Sosyal Politikalarla İlgili Tüm Üyelerin Katılacağı Bir Karar Alınmamıştır. İngiltere, ücret çalışma şartları ve işçi sendikalarının hakları gibi konularda, Topluluğun üye ülkeler için politika belirlemesine karşı çıkmıştır. Bu nedenle, sosyal politikalarla ilgili kararlar askıya alınmıştır.

SONUÇ

1973 yılında ortaya çıkan 1. Petrol Krizi, dünya ekonomisinde önemli bir bunalım yarattı. Üye Ülkeler, bu bunalımı aralarındaki ticareti azaltarak atlarmaya çalıştılar. Topluluk'ta gümrük birliğinin 1968 yılında gerçekleştirilmesi, ülkelerin aralarındaki ticareti tarife dışı engellerle önlemelerine yol açtı.

AT'nun bugün ulaşmaya çalıştığı Tek Pazar Hedefi, Roma Antlaşması'nda öngörülen ekonomik entegrasyonu gerçekleştirme amacı taşımaktadır. Böyle bir amacın gerçekleştirilmesi, malların hizmetlerin ve kişilerin üye ülkeler arasında dolaşımını önleyen tarife dışı engellerin kaldırılmasına bağlıdır.

Tarife dışı engeller; fiziki, teknik ve mali olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır. AT'nun iç ve dış piyasalarda kaybettiği payı yeniden kazanabilmesi, mallarla ilgili teknik engelleri kaldırması ile mümkündür. Çünkü bu engeller kaldırılırsa, büyük ölçekte üretim yapılacaktır ve bunun avantajlarından faydalanılacaktır. Topluluktaki en önemli mali engel, dolaylı vergi oranlarındaki farklılıktır. Dolaylı vergiler mal ve hizmetlerin fiyatını artırarak, Topluluk içi ticarete rekabet şartlarını önemli ölçüde etkilemektedirler. Tek Pazar'da rekabet şartlarının korunması, dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Maastricht Zirvesi'nde yapılan Antlaşma, bütünleşme yönünde 1987'de yürürlüğe girmiş olan Avrupa Tek Senedi'nden sonra yeni ve tarihi derecede önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur .

EPBA'na göre son aşama, yeterli sayıda ülke öngörülen şartları taşımasalar bile, 1998 yılında basit çoğunlukla alınacak bir kararla başlayabilecektir. Bu madde ,Topluluğun ekonomik ve parasal birliği gerçekleştirmeye son derece istekli olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, SB için aynı şeyi söylemek güçtür.

Topluluğun az gelişmiş üyelerinin, EPB için öngörülen şartları kısa sürede yerine getirmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, AT'nun, ekonomik ve parasal birliği söz konusu şartlar sağlanmadan gerçekleştirmesi ihtimali oldukça yüksektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Atik, Hayriye, «Avrupa Topluluğu'nda Tek Pazar Hedefi Doğrultusunda Sağlanan Gelişmelerin Bugünkü Durumu: Ulaştırma ve Turizm Sektörlerinden Örneklerle,» (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.)
- Bos, Marko and Hans Nelson. «Indirect Taxation and the Completion of the Internal Market of the EC,» **Journal of Common Market Studies**, Vol. XXVII, No. 1, September 1988, pp. 32-40.
- CEC. **Eurostat; Basic Statistics of the Community**, Brussels; CEC, 1973-1984.
- CEC. **Completing the Internal Market-White Paper from the Commission to the European Council**, Brussels; CEC, 1985.
- CEC. **Europe Without Frontiers-Completing the Internal Market**, Luxembourg; 1987.
- CEC. **Europe Without Frontiers-Completing the Internal Market**, 2nd ed. Luxembourg; CEC, 1988.
- CEC. **Research on the Cost of Non-Europe**, Luxembourg; CEC, 1988.
- İnceci, Barbaros. «Topluluk-İçi Ticaret Üzerindeki Teknik Engellerin Kaldırılması,» **İKV Dergisi**, Sayı: 71, Eylül 1989, ss. 7-15.
- Öncel, Mualla. **Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda Vergi Uyumlaştırması**, Ankara; A.Ü. Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1988.
- Richard, Ivor. «How to make the most of the Community,» **Euromoney**, Sept. 1988, Special supplement, pp. 26-28.
- Single European Act**, 1987.
- Taverne, Dick. «The View from Outside,» **Euromoney**, Sept. 1988, Special Supplement, pp. 26-28.
- The Economist**, Cilt 321, Sayı 7737, Aralık 1991.
- United Nations, **Handbook of International Trade and Development Statistics**, New York 1980.